

УДК 316.325

К.Ю. Шелестун

*Київський національний університет імені
Тараса Шевченка*

ІНСТИТУЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Стаття презентує аналіз та перспективи розвитку суспільства знань в українських реаліях через інституційний та ціннісний потенціал розвитку такого суспільства. Концептуальною рамкою дослідження виступає парадигма неоінституційного аналізу.

Ключові слова: суспільство знань, розвиток суспільства, потенціал розвитку, інституційний та ціннісний потенціал.

Постановка проблеми. Починаючи з 1990-х рр. найрозвиненіші країни світу у своєму розвитку починають звертати увагу на компоненти посилення конкурентоспроможності суспільств, пов'язані із виробництвом знання. Наука і дослідження, виробництво та поширення знання починають виступати головними компонентами конкурентоспроможності. Проблема сучасної України полягає у тому, що до цього часу українське суспільство в таких конкурентних взаємодіях перебуває на периферії в регіональному та глобальному просторі. Виробленню сучасного знання, інформації та їх поширенню на інституційному рівні та на ціннісному приділяється недостатня увага, що не може не впливати на успішність розвитку суспільства. Для розуміння потенціалу розвитку суспільства знань в Україні важливим є виокремлення тих чинників, які пов'язані з його глибинними проявами, і перш за все – з культурними та діяльнісними можливостями (потенціалами) суспільства та діючих у ньому суб'єктів – носіїв ознак, рис, характеристик суспільства знання. Вкрай недостатні теоретико-методологічні розробки, спрямовані на обґрунтування системи соціальних індикаторів, які б дозволяли вимірювати не тільки об'єктивні, але й суб'єктивні, ціннісні та діяльнісні характеристики такого якісного стану суспільства (як-то ціннісні орієнтації населення на здобуття наукового знання, практичне його застосування, уявлення про престиж наукового знання тощо). Якраз останнє дозволяє окреслити і зрозуміти потенціал розвитку такого суспільства, "прихований" у характеристиках соціальних суб'єктів та їхній культурі. У цій статті було поставлено такі завдання: проаналізувати теоретичні підходи

(концепції), які пояснюють розвиток суспільства, що ґрунтується на ресурсах наукового знання; проаналізувати та з'ясувати стан інституційного потенціалу розвитку суспільства знань в Україні в системі його базових характеристик; визначити окремі прояви ціннісного потенціалу українського суспільства в розвитку суспільства знань.

Стан розробки проблеми. На сьогоднішній день ведеться досить багато дискусій щодо того, що ж являє собою "суспільство знань", що є його соціальним та культурним підґрунтям, хто та що є рушійною силою розвитку такого суспільства. На цій основі виникає досить багато теорій та підходів.

У науковій літературі існує кілька основних теорій та визначень нової якості суспільства, яке прийшло на зміну індустріальному: суспільство "третьої хвилі", або "суперіндустріальне суспільство" (О. Тоффлер) [1], "постіндустріальне суспільство" (Д. Белл) [2], "посткапіталістичне", або суспільство "сервісного класу" (Р. Дарендорф) [3], "суспільство знань" (П. Дракер) [4] та "сітьове суспільство" (М. Кастельс) [5]. Усі загальні теорії умовно можна розділити на дві групи. Перша – теорії постіндустріального суспільства. Вони виникають в кінці 1960-х – поч. 1970-х рр. Ці теорії можна розглядати як першу стадію осмислення феномену інформаційного суспільства. Іншу групу представляють теорії, які сформувались у 1990-х рр. Це концепції О. Тоффлера, скоректована концепція Д. Белла, теорія Р. Дарендорфа та П. Дракера. Ці дослідники розглядають інформаційне суспільство як принципово новий етап історичного розвитку. Серед українських дослідників В. Щербина [6] також активно займається проблематикою інформаційного суспільства. Значний внесок в теорію інформаційного суспільства також зробили О. Горошко [7], М. Згуровський [8]. Зокрема, О. Горошко узагальнено представила підходи до розуміння інформаційного суспільства: по-перше, суспільство нового типу формується в результаті глобальної соціальної революції та конвергенції інформаційних і комунікаційних технологій; по-друге, це суспільство знань, в якому головною умовою благополуччя кожної особистості та кожної держави стає знання, завдяки вільному доступу до інформації та вмінню працювати з нею; по-третє, це глобальне суспільство, де обмін інформацією не має яких-небудь часових, територіальних або політичних кордонів, де цьому обміну сприяє взаємопроникнення культур і кожному суспільству та індивіду відкриваються нові можливості для самоідентифікації [7].

Виходячи з неоінституційної парадигми, під потенціалом розвитку суспільства знань ми розуміємо сукупність його властивостей, які здатні забезпечити певну якість суспільства як системи, що розвивається і набуває актуалізації за певних умов. Потенціал розвитку суспільства в межах цієї парадигми конкретизується у властивостях базових компонентів суспільства: інститутах (ресурсах та формальних і неформальних правилах доступу до них), акторах та стратегіях (цінностях та цілях) досягнення певної мети.

Основними суб'єктами розбудови та розвитку такого суспільства є конкретні суспільні актори. Зростає роль класу носіїв знання/класу професіоналів (Д. Белл), працівників знання (О. Тоффлер), класу інтелектуалів (В. Іноземцев) [9]. У Тоффлера елітою є так звані працівники знання (knowledge workers), тобто інженери та науковці в системі досліджень та розробок. В. Іноземцев виділяє три правлячі класи, які вміло маніпулюють унікальними знаннями та інформацією на трьох основних рівнях: національному (правляча бюрократія), галузевому (професіонали та наукові експерти) та на рівні окремих організацій [9]. В. Щербина акторами вбачає людей, які ведуть інформаційний спосіб життя [6]. На думку М. Кастельса, з огляду на індивідуалізацію умов найму робітників, робочу силу можна поділити на дві категорії – тих, хто є висококваліфікованим фахівцем (працівники експертної інформаційної праці) і/або має здібності до навчання, й тих, хто може виконувати тільки певні операції [5].

Основними ж ресурсами, якими володіє еліта і які виробляє та поширює клас професіоналів, на думку Белла, є знання (теоретичні), інформація та інтелектуальні технології. Основним виробничим ресурсом у такому суспільстві є система знань людини. Знання та високий рівень освіти – основні ресурси влади, і влада переходить до індивідів/груп, які володіють знанням [2]. П. Дракер розглядає знання як товар/продукт, воно, на його думку, виступає засобом досягнення соціальних та економічних результатів [4]. М. Кастельс вважає, що основним ресурсом в новому суспільстві ("інформаційному"), виступають високі технології, які підвищують значимість знання та інформації. Знання та інформація в такому суспільстві – ключові джерела виробництва та конкурентоспроможності.

Стратегічними цілями класу професіоналів стають забезпечення вже не фізіологічних потреб, на думку Д. Белла, а потреб більш високого порядку і тих, що зумовлюють всебічний розвиток особистості через освіту. Тоффлер також розглядав освіту та навчання як джерела доступу до основних ресурсів суспільства знань – теоретичних знань та інформації. На думку В. Іноземцева, для того щоб зайняти в суспільстві гідне місце та позбутися експлуатації, повинні змінитися цінності, коли задоволення матеріальних потреб перестає бути стимулом діяльності та відчуження і основними стають не утилітарні, а інформаційні цінності. М. Кастельс вважає, що сфера політики в новому суспільстві ("сітьовому") знаходиться в просторі засобів масової комунікації (ЗМК), оскільки вони – основний засіб передачі інформації і люди формують власні думки та приймають рішення на основі інформації, яку вони отримують через ЗМК [5].

Нерівності в доступі до основних ресурсів суспільства знань (теоретичних знань, інформації, ефективних технологій їх використання, навчання та освіти) призводять до соціальної нерівності та конфліктів, бо застосування знань потребує відповідного інтелектуального рівня. Стратифікація

в такому суспільстві заснована на здатності та спроможності генерування нових знань та їх засвоєння, яке неможливе без відповідного освітнього та кваліфікаційного рівня.

Отже, ґрунтуючись на теоріях дослідників інформаційного, постіндустріального та знаннєвого суспільств, що пояснюють розвиток суспільства знань, сконструйовано визначення до поняття "суспільство знань", яке описує нову парадигму суспільного устрою, якість суспільства або вірогідний історичний тип суспільства, основними онтологічними ресурсами в якому є знання, інформація та інтелектуальні технології, на підставі доступу до яких формуються специфічні відносини, виокремлюються провідні соціальні конфлікти та суб'єкти суспільного розвитку. Базові характеристики суспільства знань виокремлено на основі доступу до основних ресурсів суспільства знань (теоретичних знань, інформації та інтелектуальних технологій) в інституціональному та ціннісному вимірах.

Вироблення, поширення ресурсів знань та доступ до них здійснюються в інституціональному вимірі на рівні законодавчої бази (державних програм), організацій та економічного базису. Ціннісний вимір є суб'єктивним рівнем, тому конкретизується на рівні основних суб'єктів суспільства знань, таких як інтелектуальна еліта, працівники системи знань та досліджень і масові соціальні групи. Ціннісні орієнтації в межах даного дослідження будуть визначені на рівні масових соціальних груп, які мають хоч і обмежений доступ до ресурсу знання, однак у межах своїх повсякденних практик та підтримкою чи невідтримкою можуть визначати вектор розвитку суспільства знань.

Інституційним потенціалом суспільства виступають усталені сфери суспільних взаємодій з приводу виробництва та розповсюдження знань, які регулюються певними правилами на рівні наукової та інноваційної політики, яка втілена в законодавчій базі, програмах та доповідях, спрямованих на розвиток основних засад суспільства знань на міжнародному рівні ("Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства", програми ЮНЕСКО), Європейського Союзу (Рамкові програми) та України.

На міжнародному рівні проблеми створення інформаційного суспільства обговорювались у середині 1990-х рр. на нарадах, організованих Радою Європи, Європейською Комісією, ЮНЕСКО й багатьма іншими міжнародними та міжурядовими організаціями. У 1998 р. Міжнародний союз електрозв'язку (ITU) виступив із пропозицією, адресованою Організаційному комітету Організації Об'єднаних Націй, про проведення під егідою ООН Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (WSIS).

У рамках ООН здійснювалася аналогічна діяльність у Групі восьми (G8), яка завершилась підписанням у 2000 р. "Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства". Мета цієї діяльності, закріплена в Окінавській хартії, полягала у *вдосконаленні нормативно-правової бази, яка б стимулювала*

конкуренцію і новаторство, що сприяло б співпраці у сфері оптимізації глобальних мереж і скоротило розрив у цифрових технологіях. Стратегія розвитку інформаційного суспільства, відповідно до Окінавської хартії, має бути підкріплена розвитком людських ресурсів, здатних відповісти на вимоги інформаційної доби [10].

Якщо звернутися до українських реалій, то розмір сектору ІКТ, виходячи з даних, які представлені на сайті асоціації ІТ України¹, індустрія розробки програмного забезпечення налічує близько 2000 компаній, 50% з яких розташовані в м. Києві, тоді як загальна кількість організацій, які виконують наукові дослідження й розробки, становить 1340 (2009 р.). У 2009 р. валовий дохід компаній цієї індустрії зріс приблизно у 2 рази та склав 10 млрд грн (1,25 млрд дол.), приблизно 80% з яких від експорту товарів та послуг [11].

Що стосується освітньої сфери України, то в нашій країні проводяться заходи на урядовому рівні в напрямі покращення системи освіти на основі інформаційних технологій та доступу до неї. Про це свідчить низка законів, серед них Національна програма інформатизації, прийнята Верховною Радою України у 1998 р., та Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.". Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя. У законі акцентується увага на необхідності врахування тенденцій розвитку світової економіки при розбудові власної, які визначаються зростанням впливу ІКТ, поступовим переходом від індустріальної економіки до економіки знань [12].

Згідно з даними Міністерства освіти і науки України (МОН) (протокол від 2 квітня 2009 р. № 4/1-4), у 2008 р. до вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації зараховано на підставі сертифікатів Українського центру оцінювання якості освіти близько 91% студентів від числа вступників. Здійснено кроки щодо скорочення і впорядкування мережі вищих навчальних закладів, яка у 2008 р. зменшилася з 904 закладів до 881. Досягнуто зростання бюджетного фінансування науки у вищих навчальних закладах, яке у 2008 р. становило 247,1 млн грн. Однак, на сьогодні залишається недостатньою інтеграція вищої освіти, науки і виробництва, необхідне підвищення якості професійно-практичної підготовки, формування державного замовлення на підготовку та випуск фахівців з вищою освітою і їх працевлаштування [13].

¹ Ukraine IT Association [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.itukraine.org.ua/news.php?idnews>

Щоб країна була конкурентоспроможною та вміла відповідати на виклики більш розвиненіших країн (Заходу), держава повинна здійснювати належне фінансування у розвиток сучасної освіти, оскільки, як відомо, освіта є інструментом поширення знань, основою інтелектуального, культурного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства та держави.

У Програмі розвитку ООН (ПРООН) (Доповідь про розвиток людини – 2010 "Реальне багатство народів: дорога до розвитку людини") Україна за індексом освіти посідає 18-е місце (0,795), випереджаючи, зокрема, такі розвинені країни, як Іспанія (0,781), Велика Британія (0,766) та Франція (0,751). Однак, за показником ВВП на душу населення Україна займає аж 90-е місце серед 169 країн, поступаючись Іспанії (в 4,5 разу більш ніж в Україні), Великій Британії (в 5,4 разу більше) та Франції (в 5,3 разу більше). Якщо за індексом освіти Україна й випереджає розвинені країни Європи, то дані всесвітнього опитування Геллапа відображають дещо іншу картину: частка задоволених системою освіти в Україні склала всього 38%, тоді як у Росії – 42%, Польщі – 66%, у Франції та Великій Британії – 70%, що свідчить про те, що якість освіти в Україні не відповідає зрослим вимогам і запитам [14]. Згідно з рейтингом глобального Звіту ПРООН ("Реальне багатство народів. Шляхи до розвитку людини", 2010 р.) Україна посідає 69-е місце серед 169 країн та вважається країною з високим рівнем розвитку людського потенціалу. Освітній рівень як складова має суттєво вищий рейтинг (21-е місце).

Якщо подивитись на державне фінансування системи освіти в Україні, то вони навіть випереджають витрати в розвинених країнах. В 2000–2007 рр. складали 5,3 від ВВП, тоді як в Іспанії – 4,4%, Франції та Великобританії – 5,6%. У 2009 та 2010 рр. на освіту в бюджеті країни було передбачено відповідно 6,3 та 6,6% ВВП, однак цих грошей не достатньо навіть на заробітну платню в освітянській сфері. На думку І. Лікарчука, причина колапсу освіти в Україні криється у трьох складових: застарілій системі управління освітньою сферою, відсутності ефективного управління фінансами в освіті та відставанням освітньої сфери від суспільних потреб [15].

Що стосується сфери науки в Україні, то важливість розбудови наукомістких галузей на рівні країни є безумовною, оскільки вона є соціальним інститутом і виконує функцію з виробництва, накопичення, поширення і використання нових знань. Основною державною науковою установою нашої країни є Національна академія наук України (НАНУ), в ній працює 47 тис. осіб, а в усіх державних академіях приблизно 60 тис. Аналог наших державних академій є у Франції, CNRS має штат біля 26 тис., Польська академія наук – 8 тис. Шість державних академій отримують разом 3,2 млрд грн, з них НАН України – 1,8 млрд грн. Це становить близько 2% загального бюджету країни, або приблизно 0,6% ВВП України. Приблизно подвійна

сума коштів витрачається на неакадемічну науку. При цьому всі наші державні академії мають статус самоврядних і самі собі звітують за ефективність витрачених коштів. Жодної зовнішньої експертизи отримані фундаментальні результати та, як правило, прикладні розробки цими академіями не проходять, що сприяє значній тінізації використання коштів, які виділяються з держбюджету України [15].

Щоб оцінити стан України за показником інноваційної активності, варто подивитися на витрати на дослідження та розробки, придбання нових технологій, придбання машин та обладнання, пов'язаних з упровадженням нових технологій. Якщо подивитися на дані Державного комітету статистики України² щодо питомої ваги підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, то в 2000 та 2002 рр. частка цих підприємств була найбільшою (близько 18%), спад розвитку та кількості інноваційних підприємств припадає на 2006 р. (близько 11%), тоді як у 2009 р. їх кількість майже не зросла (близько 13%) у порівнянні з 2006 р. [16]. Якщо подивитися на динаміку фінансування таких інноваційних сфер, як дослідження і розробки, то пік розвитку і найбільша кількість коштів, які виділяються на неї, припадають на 2008 р.: загальна сума витрат на них складала 1243,6 млн грн. У 2009 р., у зв'язку з фінансово-економічною кризою, витрати на дослідження та розробки зменшилися майже удвічі і становили вже 846,7 млн грн. Пік придбання нових технологій припадає також на 2008 р. (421,8 млн грн), у 2009 р. майже втричі скорочується фінансування (115,9 млн грн) [16]. Якщо подивитися на витрати розвинених країн на наукові дослідження та розробки, то важливо зазначити, що протягом 1990-х рр. країни – члени ОЕСР витрачали на них у середньому приблизно 400 млрд дол. у цінах 1995 р., з яких на частку США припадало 44%, а на частку країн ЄС – близько 31%. До 1990 р. члени "Великої сімки" мали близько 80% світової комп'ютерної техніки і забезпечували близько 91% високотехнологічного виробництва.

Важливо проаналізувати науково-технологічну діяльність держави за чисельністю працівників наукових організацій (техніків, дослідників, допоміжного персоналу, докторів наук та кандидатів наук) – knowledge workers. Так, виходячи з даних Держкомстату України, в наукових організаціях станом на 2009 р., найбільше чисельно представлені дослідники (73 477), потім допоміжний персонал (26 227), потім кандидати наук (16 698), техніки (16 315), тоді як найменше в них задіяно докторів наук (4543) [16]. В ЄС, де більшість вчених та інженерів, зайнятих дослідженнями та розробками, задіяні в промисловості, тобто реалізують здобуті знання на практиці з метою вироблення нового продукту (інновації). В Україні такі фахівці зосереджені переважно в науково-дослідних організаціях, решта з них у незначній кількості розподіляється між конструкторськими організаціями, дослідними заво-

² Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

дами та вищими навчальними закладами. Такий розподіл науковців високої кваліфікації не сприяє якісному та ефективному використанню нововведень у виробництві, і саме тому науково-технічний потенціал країни не став основою прискорених темпів впровадження інновацій.

Показовим є приклад країн ЄС, де успішно використовується спеціальні рамочні програми у сферах досліджень, технологій і розробок. Так, Шоста рамкова програма НДДКР передбачала створення єдиного Європейського дослідницького простору (ЄДП), що дозволив би об'єднати ресурси всіх європейських держав, у тому числі країн – кандидатів на вступ до ЄС, а також Росії, України, держав СНД та інших третіх країн.

Якщо подивитися на програмні документи ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), то в них розвиток знання в суспільстві ототожнюється з розвитком самого суспільства, підвищенням якості життя громадян. Основою розбудови такого суспільства є освіта та вільний доступ до знань та інформації. З погляду ЮНЕСКО створення інновацій як основи розвитку та впровадження нових технологій в суспільстві, неможливе без співпраці влади, науки, промисловості і громадянського суспільства. Але в Україні, на жаль, відсутній такий механізм [14].

Прийняття законів "Про основні засади розбудови інформаційного суспільства", "Про освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність" та національних програм, спрямованих на розбудову основних засад суспільства знань, усе ж засвідчує усвідомлення в Україні актуальності цієї проблеми. На рівні державних рішень основний ресурс розвитку суспільства вбачається в покращенні системи освіти та доступі до неї, розширенні доступу до ІКТ, впровадженні ІКТ та науково-інноваційних ресурсів в економіку України. Отже, українська влада побачила в знанні важливий ресурс для підвищення якості життя населення та орієнтується на досвід розвинених країн, про що також свідчить приєднання України у 2001 р. до Єдиного наукового інформаційного простору ЄС. Однак на практиці у цій діяльності є суттєві проблеми.

На відміну від інституціонального виміру потенціалу розвитку суспільства знань, який ґрунтується на інституційних ресурсах, ціннісний потенціал охоплює цінності, ціннісні орієнтації та установки на розвиток та запровадження наукових знань та сучасних інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), розвиток відповідних інституцій та суб'єктів виробництва і поширення наукового знання та інформації. На підставі доступу до зазначених ресурсів та сприйняття їх цінності формуються специфічні соціальні відносини, які проявляються на мікро-, мезо- та макрорівнях. У цій роботі ціннісні орієнтації досліджують саме на макрорівні, тобто на рівні великих груп, які частково включені до застосування наукового знання та інформаційних технологій в соціальних комунікаціях, але не беруть участі в продукуванні основного ресурсу. Водночас, якщо цінності, які продукуються на всіх рівнях,

не знаходять підтримки у свідомості мас, розвиток суспільства в такому ціннісному напрямі стає проблематичним.

При визначенні стратегії дослідження ціннісного потенціалу з'являється проблема обмеженості даних в Україні та досліджень, які б відбивали установки населення на здобуття знання та практичне їх використання. Виходячи з даних опитування громадської думки населення України ІС НАНУ [17] і Центру соціальних та маркетингових досліджень "СОЦІС" (Омнібус) за 2009 р., було виокремлено низку показників ціннісних проявів суспільства знань на підставі показників доступу до онтологічних ресурсів. За даними статистичної програми SPSS, дихотомічним методом було здійснено аналіз емпіричних даних, в результаті чого було отримано "Частотну таблицю для дихотомічних змінних" (Frequencies). За показником "Престижу наукового знання" було виділено ознаку "Що з переліченого нижче, на Ваш погляд, найбільшою мірою сприяє досягненню людиною високого соціального становища в нашій країні, у розвинених країнах Заходу?", яка дає можливість визначити, наскільки населення України вбачає в освіті, знанні іноземних мов та розвитку інтелекту і здібностей ресурс для досягнення високого соціального становища в суспільстві в порівнянні з соціальними (родинними) зв'язками, походженням, матеріальними цінностями та особистісними якостями. Найважливіший ресурс для досягнення високого соціального становища наші опитані побачили в інтелекті та здібностях, далі йде освіта, а знання іноземних мов майже не розцінюється як ресурс. А в розвинених країнах Заходу, на перше місце виходять такі онтологічні ресурси знань, як цінність інтелекту (15,8%) та освіти (13,8%). Дана ситуація відображає відсталість нашої країни від розвинених країн у тому, що цінності на рівні масової свідомості, які панують в Україні, є матеріалістичними, більшість населення не побачили в показнику "Престиж наукового знання" потенціалу для досягнення високих позицій в суспільстві, тоді як такі особистісні якості, які напряду залежать від інтелектуальних здібностей та освіти, як вихованість і гарні манери, взагалі не вважаються за цінність.

Наступне запитання "Люди зазвичай будують свої особисті плани на кілька років наперед. Якщо говорити про Ваші плани, що із зазначеного Ви прагнете реалізувати у найближчі десять років?" також вимірює показник престижу наукового знання, оскільки дає можливість виявити, наскільки населення зорієнтоване на отримання знань через навчання та підвищення кваліфікації за рахунок професійної освіти в порівнянні з матеріальними цінностями: "Отримати хорошу постійну роботу" та "Заробляти більше грошей"; на сімейні цінності – "Віддавати свою увагу родині"; на культурний розвиток з метою отримання нової інформації – "Більше мандрувати, дізнаватись про інші країни". Як з'ясувалося, більше 18% населення майбутні плани вбачають у тому, щоб заробляти гроші, понад 17% – отримувати радість від життя, близько 17% планують приділяти більше уваги родині

(сімейні цінності). А практики, які передбачають отримання нових знань та інформації, посідають далеко не найвище місце в планах українського суспільства. Отримати нові знання з орієнтацією на практичне їх застосування, тобто підвищити кваліфікацію та професійну освіту, мають бажання усього 5,5% населення України, бажання більше мандрувати та дізнатися про інші країни мають трохи більше 5% населення, тоді як навчатися – тільки 4%. Отже, в громадській свідомості домінують цінності "виживання", визначені матеріальним чинником.

У структурі відповідей на запитання "У вільний від роботи (навчання) час чим Ви займаєтесь?" було виокремлено пункти, що стосувалися орієнтації на отримання нової інформації та пов'язані з інтелектуальними здібностями людини. Як з'ясувалося, найпопулярнішими дозвіллевими практиками для населення є перегляд газет, журналів, читання матеріалів з політичного життя країни (близько 19% респондентів). На другому місці – інформація розважального характеру, тоді як читання класичної літератури, яка свідчить про рівень інтелектуальних запитів людини, не вельми поширена практика серед населення (7% респондентів), а прослуховування класичної музики зовсім не популярний тип дозвілля (більш ніж 3%).

Якщо подивитися на ціннісні орієнтації населення в динаміці, то варто звернути увагу на емпіричні дані ІС НАНУ ("Українське суспільство: моніторинг соціальних змін") [18]. Дані свідчать, що після 2000 р. вага матеріалістичних цінностей починає знижуватися, однак починаючи з 2006 р. їх поділяли трохи більше половини населення країни. Але це не означає, що стало істотно більше прихильників постматеріалістичних цінностей ("цінностей самореалізації"). Сьогодні таких прихильників є приблизно 1,5%. В українських реаліях набуває ваги певний ціннісний синтез, коли поєднуються чи інтегруються матеріалістичні та постматеріалістичні цінності. Думка громадян, в якій домінує подібний ціннісний синтез, характеризується одночасною орієнтацією на "цінності виживання" і "цінності самореалізації". Це так звана змішана ціннісна орієнтація [19].

Що стосується показника "Інформаційно-комунікативні технології (ІКТ)", то виходячи з ознаки "З якою метою Ви використовуєте Інтернет?", було виявлено мотиви, які спонукають людей користуватися мережею і наскільки вони вмотивовані на пошук інформації для особистісного зростання (навчання/підвищення кваліфікації). Виявлено, що близько 63% опитаних не користується Інтернетом. Серед тих, хто користується ним, найбільше користувачів електронної пошти (близько 12%), шукають інформацію, яка цікавить, – близько 11,5%, інформацію в професійних цілях – дещо більше 10%, використовують з метою спілкування (в чатах та соціальних мережах) – дещо більше 9%. Значний відсоток і тих, хто шукає інформацію для навчання, – близько 11%, тобто Інтернет у такому разі виступає засобом для отримання нових знань та виконує інформативні функції.

Якщо подивитися на дані щодо кількості користувачів Інтернет, які отримані компанією маркетингових та соціальних досліджень в Україні – GfK, то вони свідчать, що, в порівнянні із серпнем 2009 р., частка користувачів Інтернет у 2010 р. зросла на 24% (аудиторія віком старше 16 років). Найбільший відсоток користувачів Інтернет у містах-мільйонниках (понад 60%). Якщо проаналізувати динаміку з 2008 р. по 2009 р., то кількість інтернет-користувачів в українських містах з населенням понад 50 тис. зросла з 41% у 2008 р. до 55% у 2010 р.³.

Конфліктна складова в суспільстві знань, яка виявляється на рівні доступу/відсутності доступу до основних онтологічних ресурсів і на рівні таких когорт, як "менш освічені групи" та "інтелігенція", виявляється за допомогою ознаки "На Вашу думку, в теперішній час між якими групами людей у нашому суспільстві існує сильна напруженість?". Досить значна частка населення вважає, що конфлікт найбільше відчутний між такими полярними групами, як бідні та багаті – дещо більше 20% та "політиками" і "звичайними людьми". Що стосується людей з високим освітнім рівнем та інтелектуальними здібностями, з одного боку, та менш освіченими – з іншого, то між ними конфлікт хоч і є, однак значно менш відчутний (4%). Перспективи посилення цієї напруги в майбутньому оцінювався за допомогою ознаки "До 2020 року між якими групами людей у нашому суспільстві напруга посилиться?". На думку населення, напруга більшою мірою посилиться між бідними та багатими – 21% та між політиками і звичайними людьми – 14%. Отже напруга в нашому суспільстві простежується по лінії доступ/обмеженість доступу до матеріальних ресурсів, тоді як онтологічні ресурси знання (постматеріалістичні) не є пріоритетними в цьому відношенні; населення України ще не побачило в них основний ресурс для розвитку особистості та досягнення високих соціальних позицій у суспільній ієрархії.

Виходячи з аналізу даних, можна засвідчити проблему щодо включеності основної маси населення в розбудову основних засад суспільства знань та орієнтації на доступ і здобуття основних ресурсів такого суспільства. Якщо дивитися на показник престижу знання, то він є досить низьким, люди ще не достатньо усвідомили важливість освіти як інструменту досягнення знань та механізму інтелектуального, культурного й економічного розвитку суспільства та держави. Досить велика частка населення вважає, що конфлікт найбільше відчутний між такими полярними групами, як "бідні" та "багаті" і "політики" та "звичайні люди". Аналіз перспектив посилення цієї напруги в майбутньому свідчить, що напруга в більшій мірі посилиться передусім між бідними та багатими.

³ Опитування проводилось GfK Ukraine за підтримки GEMIUS у 2010 р. Географія опитування охопила всі області України, м. Київ та АР Крим. Вибірка складалася на 87% з користувачів Інтернет (48 тис. осіб) старше 16 років.

Висновки. У порівнянні з розвиненими країнами Заходу, в яких основними факторами досягнення високого соціального становища виступають саме онтологічні ресурси суспільства знань (інтелект, здібності та освіта як основний механізм продукування та поширення знань в суспільстві), у нашій країні люди ще не достатньо усвідомили важливість освіти, знання іноземних мов як факторів збільшення знань та механізмів інтелектуального, культурного й економічного розвитку особи та суспільства/держави. Цінність інтелекту та здібностей є вищою за освіту та іноземні мови, однак матеріалістичні та гедоністичні цінності (як-то гроші та задоволеність життям) все ж випереджають за пріоритетністю цінності постматеріалістичні.

Отже, виходячи з аналізу інституційного та ціннісного потенціалів українського суспільства, можна констатувати, що на рівні масових соціальних груп цінності постматеріалістичного характеру ще не зовсім прижилися. У порівнянні з розвиненими країнами Заходу, в Україні превалюють цінності, пов'язані з матеріальним добробутом (заробляти більше грошей), сім'єю (приділяти більше уваги сім'ї), гедоністичні цінності (отримувати задоволення від життя). Що стосується установок на науку, престижу знання, то простежується збільшення кількості людей, які прагнуть дати високоякісну освіту дітям, однак оцінюють стан системи освіти нижче, ніж в країнах ЄС. Пріоритетними сферами для фінансування виступають: медичне обслуговування (більше половини опитуваних), створення робочих місць (третина всіх опитаних), підтримка соціально незахищених верств, що свідчить про те, що й досі актуальними залишаються орієнтації серед більшості населення на виживання, та про появу класу "нових бідних", які мають кваліфікацію, місце роботи, але доходів, які вони отримують, не вистачає на задоволення потреб нижчого порядку (виживання). Поступово збільшується частка тих, кому не вистачає політичних та науково-технічних знань, але факторами досягнення високого соціального статусу в нашій країні виступають соціальні зв'язки (впливові родичі) та наявність матеріальної бази (заможні батьки). Тоді як у розвинених країнах Заходу факторами досягнення високого соціального статусу є онтологічні ресурси суспільства знань (високий інтелект, здібності, гарна освіта). Тож ідея побудови суспільства знань може успішно реалізуватися тільки за умови створення якісно нових систем, які виробляють наукові знання. Брак знань, прогалини в освіті, нездатність суспільства продукувати і використовувати знання в наростаючих масштабах роблять його неконкурентоспроможним у світовому змаганні.

1. *Тоффлер О.* Третья волна / О.Тоффлер. – М. : ООО "Фирма "Издательство АСТ", 1999. – 261 с.
2. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество : опыт социального прогнозирования / Д.Белл. – М. : Academia, 1999. – 956 с.

3. *Dahrendorf R.* Class and class conflict in industry society / R.Dahrendorf. – Stanford, 1959.
4. *Дракер П.* От капитализма к обществу знания / П.Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе / под ред. В.Л.Иноземцева. – М. : Academia, 1999.
5. *Кастельс М.* Могущество самобытности / М.Кастельс // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В.Л.Иноземцева. – М., 1999. – С. 292–308.
6. *Щербина В.* Інформаційне суспільство як соціологічна концепція : перспективи і проблеми розвитку / В.Щербина // Соціологічні дослідження сучасного суспільства : методологія, теорія, методи : вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна. – 2005. – № 652. – С. 30–35.
7. *Горошко Е.* Информационно-коммуникативное общество в гендерном измерении : моногр. / Е.Горошко. – Х. : ФЛП Либуркина Л.М., 2009. – 816 с.
8. *Згуровський М.* Загальні тенденції розвитку інформаційного суспільства в глобальному контексті : трансформація світового устрою [Електронний ресурс] / М.Згуровський // Фонд "Інформаційне суспільство України", 2004. – Режим доступу : <http://www.isu.org.ua>
9. *Иноземцев В.Л.* Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире / В.Л.Иноземцев // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология. – М. : Academia, 1999.
10. Окинавская хартия глобального информационного общества // Развитие информационного общества в России : сб. док. и материалов. – СПб., 2001. – Т. 2. : Концепции и программы. – С. 63–71.
11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Закон України "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр." [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>
13. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 2 квіт. 2009 р. (Протокол № 4/1-4) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/education/higher/dz/41_4.doc
14. К обществам знания : Всемирный доклад ЮНЕСКО : интернет-публикация [Електронний ресурс]. – Париж : Изд-во ЮНЕСКО, 2005. – 239с. – Режим доступу : <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001418/141843r.pdf>
15. *Ликарчук И.* Коллапс украинского образования / И.Ликарчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/newspaper/articles/76811#article>
16. *Витренко Ю.* Если мы такие образованные, то почему такие бедные? Реформирование системы образования : взгляд экономиста / Ю. Витренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zn.ua/newspaper/articles/74249>
17. Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 152 с.

18. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.
19. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://old.niss.gov.ua/Table/51006/sociolog.htm>

Отримано 31.01.11

Е.Ю. Шелестун

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ РАЗВИТИЯ
ОБЩЕСТВА ЗНАНИЙ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ

Статья представляет анализ и перспективы развития общества знаний в украинских реалиях через институциональный и ценностный потенциал развития такого общества. Концептуальной рамкой исследования выступает парадигма неинституционального анализа.

Ключевые слова: общество знаний, развитие общества, потенциал развития, институциональный и ценностный потенциал.

Shelestun K.Y.

INSTITUTIONAL AND THE VALUE POTENTIAL OF KNOWLEDGE
SOCIETY DEVELOPMENT IN CONTEMPORARY UKRAINE

The article presents the analysis and prospects of development of knowledge societies in the Ukrainian reality through institutional and value potential of this society. Conceptual framework for research is the paradigm neoinstitutional analysis.

Key words: knowledge society, community development, capacity development, institutional and value potential.